

RENEŠANCIA A NOVOVEK NA CESTE K MÚDROSTI A CHYTROSTI (Poznámky k Leibnizovmu projektu univerzálnej charakteristiky)

PETER NEZNÍK, Ústav humanitných vied PF UPJŠ, Košice

NEZNÍK, P.: Renaissance and Modernity on the Way to Cleverness and Brightness
FILOZOFIA 61, 2006, No 5, p. 359

The paper deals with the rise of modern thought in connection with the origins of modern mathematical science. Leibniz, one of the founding fathers of modern science and the language of science (*characteristica universalis*), scientific questions and modern knowledge as such, is an extraordinary thinker among others because of his comprehensiveness. He aimed at a *new synthesis of science*, which should first of all maintain the unity of science, philosophy and morals (or ethics). By the help of the notions such as „cleverness“, „brightness“, „calculating and considering reason“ Leibniz wanted to stress his conviction, that the topical questions of his time could be resolved only in dependence on creative thinking and mainly moral action.

„Myslíme nie v skutočnom zmysle slova.
Preto sa pýtame: Čo znamená myslieť?“

Martin Heidegger

Umberto Eco sa v prednáške *Hľadanie dokonalého jazyka* vyjadril: „Je fascinujúce sledovať, ako sa zo storočia na storočie menia dôvody potreby dokonalého, filozofického alebo univerzálneho jazyka. Na začiatku u Raimunda Lullu to bola myšlienka nájsť filozofický jazyk, ktorý by sa predstaviteľom troch veľkých monoteistických náboženstiev javil dokázateľne presvedčivý. Túto myšlienku prevzal aj Mikuláš Kuzánsky... V období renesancie... sa okrem náboženského zmierenia hľadá aj zmierenie politické,“ neskôr aj v oblasti filozofie pri formulovaní osvietenenských ideí, kde má svoj podiel aj Leibniz, pretože práve on preberá tradíciu, snaží sa zachovať cenné a podstatné od svojich predchodcov a inšpiruje okrem iného aj francúzskych encyklopedistov, ako aj neskorších nasledovníkov ([1], 16 a n.). Eco v inauguračnej prednáške na College de France 2. 10. 1992 priznáva Leibnizovi dôležité postavenie: „On ešte uvažuje o dokonalom jazyku, ako to napokon načrtáva vo svojej *Characteristica universalis*: Keď sa upevnia sémantické atómy, ustanovia sa pravidlá vyúčtovania na základe svojich recipročných vzťahov, potom azda jedného dňa uvidíme spoločenstvo vzdelancov sediacich za jedným stolom, ktorí tým, že vyslovujú «*Calculamus*», nesporne dospievajú k pravde“ ([1], 13).

Leibniz je nepochybne filozof hľadajúci v ľudskom svete porozumenie a harmóniu, preto ho možno považovať aj za zakladateľa umenia diplomacie filozofie:

„Usiloval som sa nielen o vytvorenie systému, no usiloval som sa vydolovať zrnká pravdy, zasypané výmyslami najrôznejších filozofických siekt, zobrať ich a spojiť do jednoty, pridajúc k nim čo to svoje, čo mi umožnilo, ako sa domnievam, posunúť sa o niekoľko krokov vpred...“ ([2], 531). V liste adresovanom M. Remonovi z Viedne 10. januára 1714 sa filozof *harmonickej jednoty* v podvečer svojho plodného života vyjadruje na adresu väčšiny filozofických škôl, že *síce* majú pravdu v podstatnej časti svojich tvrdení, „... ale mylia sa v tom, čo popierajú. Zástancovia foriem, ako aj zástancovia Platóna a Aristotela správne hľadajú pôvod vecí v účelových a formálnych príčinách. Ich chyba tkvie v tom, že ignorujú pôsobiace a materiálne príčiny, a preto tvrdia, ako to robili pán Henry More v Anglicku a niektorí iní platonici, že vraj existujú fenomény, ktoré sa nedajú objasniť mechanickými príčinami. Svojím spôsobom materialisti alebo tí, ktorí sa pridržiavajú predovšetkým mechanistickej filozofie, nemajú pravdu v tom, že odsúvajú metafyzické domýšľanie otázok a sú schopní všetko vysvetliť, úplne sa zdôverujúc predstavivosti. Som vnútorne presvedčený, že som prenikol do harmónie rôznych ríš, a presvedčil som sa, že obidve strany majú pravdu a že niet dôvodu na ich vzájomné súboje, že vo fenoménoch prírody sa všetko uskutočňuje súčasne aj mechanicky, aj metafyzicky, ale zdroj mechaniky leží v metafyzike. Zase treba priznať, že odhaliť toto tajomstvo nebolo až také jednoduché, pretože málokto si dá prácu spojiť obidva druhy skúmaní. Descartes sa o to snažil, ale nedostatočne. Veľmi sa ponáhľal s väčšinou svojich tvrdení, a preto môžeme povedať, že jeho filozofia – to je len predsieň pravdy“ ([2], 531).

Leibniz je známy svojimi objavmi v oblasti matematiky, svojou snahou o univerzálnu matematizáciu. Snaží sa každý abstraktný pojem vedeckej reči rozložiť na jednoduché, ďalej neredukovateľné pojmy, a tým sa dostať až k pojmovej abecede, ktorú možno nahradiť znakmi (*characteristica universalis – ars combinatoria*) v zmysle univerzálnej metódy. Leibnizov pohľad je jasnozrivo zameraný do budúcnosti, pretože chce, aby bolo možné skutočne otvoriť bránu všefudskej nápravy a všeobecného porozumenia, mieru a vzájomnej tolerancie, a tak by všetky pravdy bolo možné riešiť matematicky. Kombináciou týchto pojmov by sme dostali nové pravdy a každý paralogizmus by sa odhalil ako chyba vo výpočtoch.

To všetko bolo už v 13. storočí cieľom katalánskeho spisovateľa, mystického filozofa, teológa a alchymistu Raimunda Lulla, ktorý nepochybne inšpiroval Mikuláša Kuzánskeho a stal tiež ideovým zdrojom pansofie J. A. Komenského. Všetky tieto podnety mali veľký vplyv na Leibnizovo myslenie. Leibniz sa nebojí prekročiť hranice a ocitnúť sa na území scholastiky, kresťanskej mystiky, kabaly, východných kultúr či antického sveta. Práve preto dokáže citlivo prijímať polyfóniu filozofických hlasov pytagorovcov, Akadémie, Lykeionu či univerzity, rôznorodosť ich perspektív, aby tak svojich súčasníkov, ako aj nás dnes neprestával udivovať ďalekozrivou nasmerovanosťou tých najfantastickejších vedeckých plánov a projektov. Slová J. Ortegu y Gassetu platia o Leibnizovej filozofii v plnej miere: „Filozofom môže byť iba ten, kto nie je presvedčený alebo je presvedčený, že nie je presvedčený, a preto je pre neho absolútne nevyhnutné zaopatriť si niečo ako presvedčenie. Filozofia je ortopédiou zlomeného presvedčenia“ ([3], 6 – 7).

Skutočná metafyzika, po ktorej Leibniz prahne, bude možná iba vtedy, keď ľudský rozum bude schopný obsiahnuť pomerne zložitú rôznorodosť labyrintu kontinua (labyrinthus continui). Tieto problémy, ako aj spôsoby riešenia sú v mnohom inšpirované hlbokými myšlienkami Komenského, ktorý v sebe spája teológa, reformátora, filozofa, vedca, reorganizátora, pedagóga, ale súčasne aj mystika. Téma *labyrintu kontinua* je kľúčovou témou v Leibnizovom filozofickom systéme. Pojem *kontinua* obsahuje v sebe perspektívne, matematické a metafyzické aspekty. Kontinuum je princípom všeobecného poriadku, v ktorom všetky prirodzené procesy vytvárajú harmonicky zladený a inteligibilný systém. Pritom už pre Leibniza je poznanie *kruhom kruhov*: Postupujeme od základných princípov *prvej filozofie* k zvláštnym ustanoveniam špeciálnych vied a potom od poznania individuálneho jestvujúcna k uchopeniu univerzálne všeobecného. Výsledkom takéhoto kruhového pohybu mal byť vnútorne jednotný systém dokonalého a ukončeného vedenia.

Leibniz sa nevyhnutne pohyboval v okruhoch otázok a problémov, ktoré boli vlastné jeho dobe a jeho súputníkom na tejto ceste. Kuzánsky, Descartes, Komenský a Newton tvorili vrcholy štvorstena vo *vedení* a *poznani* jeho doby, kým on sám sa ocitá *priamo v ohnisku* tohto starovekého symbolu ohňa, ktorý ho nielen oživoval, ale aj stravoval. Preto je v neustálom kontakte so všetkým a všetkými, ale aj (alebo predovšetkým) v neustálom zápase o porozumenie so všetkými.

Komenský bol prvým filozofom, ktorý vďaka svojej univerzálnosti vyzýval v horizonte novoveku k *všeobecnej jednote*. Túto grandióznu myšlienku vidí ako realizovateľnú práve vďaka *pansofii*, ale cesta k nej nebola vôbec jednoduchá. Bola posiatá trnmi, mnohými tragédiami a osobnými stroskotaniami, ktoré nakoniec neušetrili Komenského tých najrôznejších charakteristík a hodnotení... J. Patočka na adresu Komenského poznamenáva, že jeho život sa uskutočňoval v neustálom zápase s najväčšími filozofickými duchmi 17. storočia. Uvažuje o filozofii novoplatonizmu M. Kuzánskeho, T. Campanelli. A potom prichádza veľmi podstatný zvrät. Komenský sa stretáva s metodologicky veľmi produktívnou myšlienkou, ktorá ho „nadhčne a privedie k novým systematickým pokusom a vnukne mu základnú myšlienku pansofie“. Musí sa vyrovnávať s problémami baconovskej indukcie, ale myšlienka „... univerzálnej harmónie, ktorá z našej mysle vytvára *miroir de l'univers*, myšlienka univerzálnej analýzy na konečné ideové prvky, myšlienka spojiť znaky týchto prapojmov do univerzálneho jazyka, myšlienka substancie ako sily a dôraz na aktivitu spôsobí, že Komenský hľadá na cestách, na ktorých nachádza až Leibniz.“ Patočka s jemu vlastným ponorom odkrýva, že „... Komenský totiž vo svojom zápase čestne stroskotal, a to z podstatných, nám, neskorším generáciám ľahko zrozumiteľných dôvodov. V jeho nesmierne širokých záujmoch je slabo zastúpená jedna zložka, podstatne významná pre celú jeho dobu, totiž *matematika* [kurzívou P. N.], a ďalšia, *matematická prírodoveda* [kurzívou P. N.], vtedy úplne nová a určená na to, aby premenila tvár sveta, tu nie je zastúpená. Problémy tejto prírodovedy zostali Komenskému úplne cudzie, takže sa nikdy nestal znalcom mechaniky v zmysle Galileiho, Stevina, Descarta, Huygensa a Newtona, tobôž mechanikom v zmysle nového svetového názoru, založeného na racionálnej, matematicky chápanej dynamike“ ([4], 214 –

215). Patočka dokonca v tomto bode vidí príčinu toho, prečo nie sme schopní pochopiť dielo Komenského ani doceniť jeho význam v súvislostiach vývoja európskej a svetovej civilizácie.

Matematika, matematická prírodoveda a z nej vyrastajúci moderný svetonázor je tým, uvádza Patočka, čo u Komenského nenachádzame, a dokonca na to, aby sme ho mohli chápať, nám chýba: „... ten pojem prírodnej zákonitosti a tá čistá predmetnosť, objektivita hmotného pôsobenia, ktorá uchopením myšlienok v 17. storočí nových sa pre nás stala *samozrejmom* [kurzíva P. N.], u neho nie je zastúpená. A môžeme na základe našich úvah povedať, že to nebolo náhodou. Videli sme vyššie, že Komenský na svoje vychovávateľstvo potreboval prírodu živú, učiteľku a vzor, podľa ktorého by bolo možné budovať ľudské paralely. Nebolo odborných vied, pomocou ktorých by mohla byť vybudovaná. Komenský si vybral z myšlienkového materiálu svojej doby komponent, ktorý bol možno na jeho účel najvhodnejší: myšlienku harmónie, ktorú pretvoril filozoficky na harmóniu univerzálnu. Problémom vychovávateľstva preukázala službu: v spojení s jeho géniom pedagóga a didaktika umožnila vytvoriť systematický rozhľad po problémoch celého odboru, dovolila formulovať otázky, princípy a metódu. Vykúpené je to na druhej strane tým, že s problémami mechanizmu sa Komenský nemôže nikde vyrovnáť, tie musí byť preskočiť, alebo ignorovať či nakoniec odmietnuť, ako to urobil s Kopernikom a Descartom. Preto sa následne jeho filozofický systém nemohol podariť, nemohol byť realizovaný v tej miere, v akej to platí o úspešných konštrukciách doby – o Descartovi, Spinozovi atď. Chýbala mu totiž táto nadmieru dôležitá zložka, ktorú nedokázal svojimi prostriedkami asimilovať. *Až Leibnizovi sa podarí uskutočniť syntézu myšlienky svetovej harmónie, dedičstva antiky, dedičstva pytagorovstva a novoplatonizmu, dedičstva Mikuláša Kuzánskeho, dedičstva matematikov typu Keplera, s moderným mechanizmom, až on dokáže zaradiť mechanizmus na jeho miesto do sústavy harmónie, a tak urobiť z harmónie filozofiu modernú a mechanizmus oživiť naopak hlbším zmyslom.* Ale či je bez filozofického významu mysliteľ, ktorý sa už pred Leibnizom, hoci nedostatočnými prostriedkami, usiloval v podstate o to isté ako Leibniz, totiž o harmóniu modernú a modernosť harmonickú?“ ([4], 215) [kurzíva P. N.].

Leibniz, tretí *titan* novovekého racionalizmu je v istom zmysle *duchovným* nomádom. Kým J. A. Komenský je od určitej chvíle duchovne celkom pohltý projektom svojej *pansofie*, ale jeho životom je *tuláctvo*, neprestáva byť *nomádom* v reálnom svete. Leibniz sa nestal exulantom sveta, ale jeho večné túlanie sa odohrávalo práve vo svete ducha. Vie pochybovať ako Descartes, ale dokáže pozorne čítať a načúvať. Leibniz akoby *vyčnieval* z radu *pochodujúceho šiku* a nechce sa dať jednoznačne *zaškatulkovať*. Ešte aj v nás vyvoláva *nepokoj*, ale aj pocit nesústredenosti svojou rozľadenosťou polyhistora a rôznorodosťou vedeckých záujmov. Difúznosť jeho myslenia vnáša do utriedeného vedenia človeka *moderny* nepokoj, ktorý môže až rozčuľovať. Jeho zrak dokáže podržať celok bez toho, aby stratil zmysel pre detail. Naše moderné myslenie je *odkosené* na abstrakciách. G. W. F. Hegel v *Dejinách filozofie* hovorí, že túto *jednostrannosť* musíme prekonať: „Filozofia musí vôbec začínať tým, že otriasa všetkým daným, aby odtiaľ viedla k premýšľaniu“ ([5],

47). Musíme sa vzdať všetkých *predpokladov*, o všetkom pochybovať, aby sme sa dostali k pravde. T. I. Ojzerman uvádza, že Leibniz vo svojom učení chápe *múdrosť* ako dokonalú vedu. Za takú vedu považuje *systém právd rozumu*, ktorý je v protiklade k čisto empirickému vedeckému poznaniu, t. j. k pravdám faktu. „No adekvátnym vyjadrením múdrosti z jeho hľadiska je predsa len veda. Leibniz ju vysoko hodnotil nielen ako filozof, ale aj ako geniálny matematik a prírodovedec. Veda je nevyvrátiateľná“ ([6], 65).

Leibniz v mnohých svojich prácach poskytuje dôkaz toho, že už od detstva bol zamestnaný myšlienkou *ars combinatoria*, a to v úzkej spojitosti s matematikou. Často narážal na neporozumenie nielen vo svojej dobe. Je dobre známa nezmieriteľná kritika Voltaira vo vzťahu k jeho *Teodicei*. To však už bolo *ex post*. Jeho polemika s Newtonom, ktorého hovorcom bol Clark, však prebiehala v dobe (november 1715 – august 1716), keď starnúci Leibniz ťažko znášal akékoľvek príkorie a nespravodlivosť. Je otázne, či zo strany Newtona bolo etické mať prostredníka v osobe S. Clarka a neunúvať sa priamou komunikáciou s *nejakým* Leibnizom, ťahať nitky spoza opony. Cieľ Angličanov bol jasný – nešlo o vzájomne obohacujúci rozhovor medzi učenými mužmi (akademikmi), túžiacimi sa vzájomne obohatiť a byť si vzájomne osožní na ceste vedenia, ktoré podľa Leibniza má slúžiť na prospech človeka a celého ľudstva. Anglickí partneri „učenej diskusie“ na spôsob súdneho tribunálu nehájili všeľudské záujmy ako Leibniz. Pre partikulárne, vlastné koristnícke ambície chceli pokoriť a vymazať Leibniza ako matematika a vedca, a dokonca znemožniť ho aj ako filozofa (V. V. Sokolov). Chceli ho úplne zničiť a Sir Isaac Newton bol hlavou tejto hnusnej poľovačky či honu na *čarodejnice* a čarodejnicou bol vlastne Leibniz, označovaný niekedy aj ako *filozof kresťanstva*.

Leibniz celý život hľadal, pochyboval, ale napriek všetkému vždy veril v dobro, ktorému máme pomáhať zo všetkých síl. V priamej spojitosti s *ars combinatoria*, ale možno to vzťahovať na celý systém filozofie a vedy, Leibniz píše: „Najučenejší muži, keď som im príležitostne niečo také naznačil, sa mi priznali, že nerozumejú tomu, čo tým chcem povedať. Významní muži už síce dávno vymysleli akýsi druh <jazyka> alebo univerzálnej charakteristiky, kde by mali byť všetky pojmy a veci uvedené do patričného poriadku, a teda s ich pomocou by malo byť rôznym národom umožnené, aby si sprostredkovávali svoje myšlienky a vo vlastnom jazyku čítali záznamy písané v jazyku cudzom“ ([7], 46). Je to tak, hovorí Leibniz, ako keby nám Boh chcel naznačiť, že mnohé tajomstvá sú pred nami ešte skryté. Už v roku 1666 vo svojej dizertácii o *ars combinatoria* písal o tejto abecede ľudských myšlienok, ktorou by bolo možné odhaliť *prístup* vedúci k vedeniu.

Vo svetle týchto dôležitých krokov v ríši ideí nastúpil R. Descartes svoju cestu, ale, ako hovorí *už* Leibniz, zišiel z nej. V možnostiach Descarta bolo možné vrhnúť jasnejšie svetlo na ostatné vedy, v smere ktorých sa Descartes pohol, ale na koniec ktorých nikdy nedošiel. Napriek tomu Leibniz nešetří slovami chvály a poznamenáva: „Čo sa týka pána Descarta, je temer nepatričné oslavovať toho, kto je veľkosťou svojho ducha temer povznesený nad všetku chválu“ ([7], 49). Leibniz sa zrejme chcel

vyhnúť neporozumeniu vo vzťahu k dielu R. Descarta, ale v konečnom dôsledku aj jeho idey a jeho dielo čakal a, žiaľ, neminul podobný osud.

Leibniz si veľa sľuboval od tohto najvlastnejšieho ľudského umenia, od *ars combinatoria*, pretože hovorí: „Ak vynájdenie ďalekohľadu a mikroskopu prinieslo tak veľa úžitku v poznávaní prírody, možno si veľmi ľahko predstaviť, o koľko užitočnejším a prospešnejším musí byť *tento nový organon*, ktorým, nakoľko je to v ľudskej moci, bude vyzbrojené samotné rozumové videnie“ ([8], 499). Podľa Leibniza už v tejto ideji je obsiahnutá myšlienka nie obsahu myslenia, ale spôsobu myslenia. Leibniz sa oveľa viac zaujíma o to, akým spôsobom by mal človek myslieť, aby dospel k *pravde*, a nie o to, čo je pravda – pravda sama osebe.

Tu zaznieva hlavná myšlienka Leibnizovho diela, ktorý myslí už na človeka, na jeho šťastie a na spôsoby, ako predchádzať nedorozumeniam. Leibniz píše, že múdrosť je náuka o šťastí a skutočná, t. j. *pravdivá vzdelanosť je prípravou na šťastie*. Antická idea *starostlivosti o ľudskú dušu* sa tu vracia vo svojej najrýdzejšej podobe. Zmyslom ľudského bytia nie je *samotné poznanie*, ale *poznanie, ktoré umožní človeku šťastný a zmysluplný život*. Leibnizove slová o ceste hľadania sú slovami vedúcimi k *philosophiae perennis*. Ak chceme dosiahnuť trvalé šťastie, tak sa musíme usilovať o šťastie, ktoré musí byť zakotvené nie v *chytrosti*, ale v *múdrosti* (pozri [9], 419). Jan Patočka, síce primárne vo vzťahu k J. A. Komenskému, ale nepriamo vlastne aj k Leibnizovi, napísal: „... všetky tieto veľké problémy sú Komenským nielen zasiahnuté, ale všetky ich uchopuje s veľkou, naivnou úprimnosťou a usiluje sa ich využiť na to, aby z nich urobil nástroje na vytvorenie človeka všeobecného, kozmického, všeobjímajúceho a stále prekonávajúceho seba samého“ ([4], 216). To bola životná úloha mysliteľov – učencov a géniov, ktorá zjednocovala veľkých duchov, tvorcov úchvatných projektov a koncepcií moderného človeka. Myslenie, ktorého atribútmi sú sloboda, presnosť, neohraničenosť a hlavne ľudskosť, ich robí hodných tých všetkých veľkolepých prívlastkov, ktoré sú pripisované 17. storočiu vo vývoji západnej civilizácie.

Niet pochybností o tom, že Leibniz podobne ako Descartes, Spinoza či Pascal a Komenský patrili a patria k mysliteľom, ktorí otvárali *dejiny európskej moderny* so všetkými jej kladmi, ale aj problémami a nedostatkami. V každom prípade platí, že bez Galilea Galileiho, Johana Keplera, René Descarta, Barucha Spinozu a v neposlednom rade Gottfrieda Wilhelma Leibniza by neexistovala nielen *moderna*, ale zrejme ani dnešná tvár vedy. Je tu však otázka, akú cenu *európske ľudstvo* za túto cestu už muselo a ešte len bude musieť zaplatiť.

G. G. Majorov v článku *Leibniz ako filozof vedy* píše, že možno práve Leibnizova viera vo všemohúcnosť vedy je jednou z podôb scientistických utópií, pretože v duchu osvietených ideí úprimne veril v dobro, v božskú prirodzenosť človeka. Chcel možno až príliš odvážne veriť v ľudskú múdrosť, v to, že vzdelanie a nová veda dokážu svet zachrániť, ľudsky pretepliť, spraviť šťastie nielen možným, ale aj skutočným už na tomto svete. Majorov správne podčiarkuje, že Leibnizov optimizmus vôbec nebol naivný a bezmedzný: „Nakoniec, Leibniz vidí, ako sa vďaka tej istej vede zdokonaľujú sily deštrukcie – sily vojny, ktoré, ako múdro poznamenáva, v ur-

čítom štádiu svojho rozvoja, keď sa budú považovať za sebestačné, môžu sa stať neovládateľnými a vrhnúť ľudstvo späť *od vedy k barbarstvu*. Táto Leibnizova poznámka aj dnes vyznieva až príliš aktuálne. Láska k svetu, ako aj láska k pravde sú zrejme vôbec vlastnosťami pravého vedca a skutočného adepta Múdrosti, akým nepochybne bol aj Leibniz“ ([10], 40).

Umberto Eco v závere uvedenej prednášky pred viac ako desiatimi rokmi položil otázku, aký vlastne bude osud Európy, či sme pripravení uviesť si vážnosť tejto neľahkej otázky. Bude tu opäť snaha o unifikáciu, alebo bude európsky priestor otvorený pre leibnizovskú mnohosť individuálnych perspektív, zrkadliacich svet, bez straty národnej identity a slobody? Budeme schopní budovať a tvoriť v záujme zachovania farebnosti sveta, jeho živosti a možnosti vzájomného dorozumenia a porozumenia? Ak áno, potom je nádej, že konštitučným základom bude v ľudskom svete sloboda, úcta, tolerancia a harmónia a že tento svet nebude rajom pre *architektov* a *konštruktérov* globálneho *šťastia*, ale pre živých, šťastných ľudí, ktorí budú vlastníkami a strážcami *naozaj* krásnej budúcej Európy a ktorí rozhodne nedopustia jej únos. Preto prostriedkom na dosiahnutie týchto smelých cieľov je už dnes pamäť a *premýšľajúce myslenie*, ktoré sú tým, čo spravilo z Európy miesto zrodu vedy a modernej civilizácie, ale čo tiež priviedlo na svet nezdravého potomka v podobe jej povrchnosti a jednostrannosti.

Človek 20. storočia stratil príliš veľa snov, nádejí a očakávaní. Často stratil schopnosť lásky, stratil dokonca to najcennejšie – seba samého, ba aj nádej prekročiť vlastnú samotu. Osvietenstvo znamenalo optimizmus ducha, vnášanie svetla vedenia do širokých vrstiev obyvateľstva (niekedy, žiaľ, aj cestou násilia), kde vyoralo širokú brázdnu. Heidegger hovoril, že *vek vzdelávania* sa chýli ku koncu, ale nie preto, že by sa k moci dostali nevzdelaní, ale preto, že sa už stávajú viditeľnými náznaky svetovej epochy, keď *dôstojné a hlboké pýtanie* sa opäť otvorí dvere k podstate všetkých vecí a osudov. Odpovedáme hlasu tohto d'aleka, výzve mlčania tejto epochy sveta, keď začíname *premýšľajúco uchopovať sami seba*. Samozrejme, ako zdôrazňoval Heidegger, *premýšľajúce myslenie*, je vždy iba predbežné, žiada si *viac trpezlivosti* a je vo vzťahu k svojej epoche biednejšie ako skôr kultivujúca vzdelanosť. *Ale v biede premýšľania je prísľub bohatstva*, pretože „chudoba zamyslenia, je prísľubom bohatstva, ktorého poklady svetia v lesku onej neužitočnosti, ktorá sa nikdy nedá kalkulovať, spočítať v úplnosti“ ([11], 59 – 60). Nejde opäť len o jednu z mnohých podôb vysvetlenia či objasnenia, ale o *hľadanie zmyslu*. Toto hľadanie je pomalé a neisté, preto si žiada poriadnu dávku trpezlivosti. Filozofia je pomalé a trpezlivé víťanie do dosák, tvrdil Dilthey, s vedomím toho podstatného, totiž večného rizika a neistoty: je to tá správna doska, do ktorej práve víťame? Byť človekom znamená predovšetkým nájsť odvahu byť, byť v neistote... Nesmie sa stať, povedané *heideggerovsky*, aby jediné myslenie, ktoré bude živé a praktizujúce, bolo *kalkulujúce* myslenie. Veď to bude najjasnejší príklad ľahostajnosti k mysleniu, k *premýšľajúcemu* mysleniu a kráľovstvo úplnej bezmyslienkovitosti, ktorá ide ruka v ruku s najväčšou chytrosťou, vypočítavým plánovaním a *kalkulujúcou* vynachádzavosťou. Vtedy človek, hovorí M. Heidegger, odhodí ako nepotrebnú svoju najnútornejšiu podstatu, fakt, že je

premyšľajúcou bytosťou. Preto našou úlohou je zachrániť túto podstatu, ktorá je bezprostredne spojená s *tvorivosťou*. Nesmieme dopustiť, aby sa človek stal signálnou bytosťou, ktorá koná *len* na príkaz. Medzitým prešli desaťročia, z Heideggera sa stal rozporuplný klasický klasik a jeden z jeho žiakov nám pekne ilustruje to, o čom premýšľali v akejsi predtuče Heidegger, ale aj jeho predchodcovia. H.-G. Gadamer s cieľom ukázať vážnosť hrozby pre nás čo najpochopiteľnejšie opisoval situáciu, keď sa v jednej diskusii tzv. *piatich nových* spolkových krajín jedného zo zodpovedných predstaviteľov tejto krajiny opýtali, aké jazyky by sa podľa neho mali vyučovať na ich školách. Ten bez zaváhania odpovedal: „To je predsa samozrejme – jazyk počítačov!“ Vidíme, že to, čo malo byť pomocníkom, užitočným nástrojom, sa mení z prostriedku na cieľ. Opäť tu máme to známe a Leibniza tak ničiace *nepochopenie*. Gadamer správne zdôraznil, že jazyk počítačov nie je žiadna reč. Je to systém znakov a jeho použitím sa nedospieva k ideám a ani sa s ideami nepracuje. Keby sme to povedali my, boli by sme zahriaknutí. Ale Gadamer povedal, že daného predstaviteľa vlastne vôbec nezaujímalo, že sa učíme cudzie jazyky. Gadamer zdôraznil dobre známy fakt, že moderný industriálny svet obchodu a komunikácie pripúšťa iba to, čo sa bezprostredne vypláca. Práve o toto iné, pravé *spolubytie*, ako sa vyjadruje Gadamer, išlo aj Leibnizovi. Leibniz chcel odstrániť prekážky, omyly, ktoré tak často viedli a aj dnes stále vedú k nedorozumeniam, svárom, krízam a aj k vojnovým konfliktom. Jeho cieľom nebolo zotročiť, spútať a začarovať myslenie. Gadamer správne poznamenal, že to, čo sa ekonómovi zdá ako celkom nepotrebné, je v skutočnosti svitaním novej slobody a prínosom pre všetkých. Osvietenci naivne verili v dobro človeka, dnes je základom základov pudovosť, živočíšnosť, agresivita (*SDN* – sex, drogy a násilie), ktoré sa na nás valia zo všetkých kanálov *sietí*. Dnes, keď žijeme v dobe elektronických obojkov, si už nevieme predstaviť *šťastný* život bez *labyrintov* sietí (*network society* – pozri: Hubík [12]). Sme už snád' iba vtedy, keď sme v euforickom opojení pripojení na sieť. Humanizmus vychováva neschopných, rozumom paralyzovaných slabochov, ktorí túžia po láske, kráse a harmónii, po živote prežitom v šťastí... Postmoderne moderný svet stále až po uši väzí v bahne *manipulatívnej* sily, a preto si modeluje iný *typ* človeka. Túžba *byť* je vysmievaná, to, čo je súčasné, ak chcete byť *in*, je *mať*. Preto, povedané *heideggerovsky* či spolu s Frommom, Patočkom a inými, ale predovšetkým *spolu* s tými, ktorým naše *osudové* smerovanie ešte nie je ľahostajné: Musíme sa vymaniť spod moci vecí a otvoriť sa tajomstvu, aby sme si uvedomili svoju previazanosť s nebom a zemou, božským a ľudským, aby sme prestali žiť životom XXL, teda životom zbesilo rýchlym, životom nadrozmerným. Možno aj nám a našim súčasníkom, ale celkom isto aj budúcim generáciám by mohli čosi napovedať, aj keď už dávnejšie vypovedané, slová B. Russella, ktoré majú v sebe čosi jasnozrivo leibnizovské: „Za doterajší neúspech filozofie nesie zodpovednosť najmä uponáhľanosť a ctižiadosť; *trpezlivosť* a *skromnosť* [kurzíva P. N.] otvoria cestu k pevnému a trvalému pokroku tu aj v iných vedách“ ([13], 717). *Uponáhľanosť* a *ctižiadosť* je našim osudom a prekliatím zároveň. Ľahostajnosť je ďalšou z nástrah, ktorá na nás čaká na cestách-necestách postmoderne moderného sveta. Možno sme pochopili, že cesty na vrchol vedú z rôznych strán. Pravda je aj to, že

niektorá z nich sa časom môže začať zvažovať nadol..., smerom nikam. Ak hľadáme vhodného partnera na premýšľanie o cestách a osudoch ľudstva, potom Leibniz je celkom určite jedným z tých najlepších.

LITERATÚRA

- [1] ECO, U.: Hľadanie dokonalého jazyka. In: *OS. Fórum občianskej spoločnosti*. November 2002/11.
- [2] LEJBNIC, G. V.: Peregiska s Nikolaem Remonom. In: LEJBNIC, G. V.: *Sočinenija v četyrjoch tomach*. T. 1. Moskva: Mysľ 1982.
- [3] ORTEGA y GASSET, J.: Pochybnost – princip filosofie. In: *TVÁŘ*, 1965, roč. 2, č. 10.
- [4] PATOČKA, J.: Filosofické základy Komenského pedagogiky. In: PATOČKA, J.: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh 1997.
- [5] HEGEL, G. W. F.: *Dějiny filosofie II*. Praha: Nakl. ČSAV 1965.
- [6] OJZERMAN, T. I.: *Problémy filozofie a filozofie dejín*. Bratislava: Pravda 1976.
- [7] LEIBNIZ, G. W.: K univerzální charakteristice. In: LEIBNIZ, G. W.: *Monadologie a jiné práce*. Praha: Svoboda 1982.
- [8] LEJBNIC, G. V.: Ob univeršalnoj nauke, ili filosofskom isčislenii. In: LEJBNIC, G. V.: *Sočinenija v četyrjoch tomach*. T. 3, Moskva: Mysľ 1984.
- [9] LEJBNIC, G. V.: Predvaritel'nyje svedenia k enciklopedii ili univeršalnoj nauke. In: LEJBNIC, G. V.: *Sočinenija v četyrjoch tomach*. T. 3. Moskva: Mysľ 1984.
- [10] MAJOROV, G. G.: Lejbnic kak filosof nauki. In: LEJBNIC, G. V.: *Sočinenija v četyrjoch tomach*. T. 3. Moskva: Mysľ 1984.
- [11] HEIDEGGER, M.: Věda a zamyšlení. In: HEIDEGGER, M.: *Věda, technika a zamyšlení*. Praha: Oikoymenh 2004.
- [12] HUBÍK, S.: Dekonstrukce a intertextualita v postmoderním vzdělávání. In: *Medzi modernou a postmodernou*. Zborník príspevkov I. (ed. P. Nezník). Košice: Vydavateľstvo UPJŠ 2005, s. 34 – 43.
- [13] RUSSEL, B.: *Jazyk a poznanie. State a prednášky z rokov 1901 – 1924*. Bratislava: Kalligram 2005.
- [14] ECO, U.: *Hľadání dokonalého jazyka v evropské kultuře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003.
- [15] GADAMER, H.-G.: *Truth and method*. New York: Continuum 1994.
- [16] HEIDEGGER, M.: Nauka i osmyslenije. In: *Novaja technokratičeskaja volna na zapade*. Moskva: Progress 1986.
- [17] HEIDEGGER, M.: Doslov. Dopis mladému studentovi. In: HEIDEGGER, M.: *Věc. Básnický bydlí člověk*. Praha: Oikoymenh 1993.
- [18] KVASZ, L.: *Gramatika zmeny (Analýza procesov zmien v dejinách vedy)*. Bratislava: Chronos 1999.
- [19] MAMARDAŠVILI, M.: Mysľ pod zapretom. (Besedy s A. Epelboin – okončanie). In: *Voprosy filosofii*. Moskva, 1992, č. 5.
- [20] MAMARDAŠVILI, M.: Mysľ pod zapretom. (Besedy s A. Epelboin). In: *Voprosy filosofii*. Moskva 1992, č. 4.
- [21] NOVOSÁD, F.: *Pozvanie k Heideggerovi*. Bratislava: Archa 1995.
- [22] PATOČKA, J.: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh 1997.
- [23] PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, věda*. Praha: Oikoymenh 1995.

- [24] SERGEJEV, K. A. – SLININ, J. A.: *Dialektika kategorialnych form poznaniya*. „Kosmos Aristotela i nauka novogo vremeni“. Leningrad: LGU 1987.
- [25] WRIGHT, G. H. von: *Humanizmus ako životný postoj*. Bratislava: Kalligram 2001.
- [26] ZIGO, M.: *Pohl'ady do novovekej filozofie*. Bratislava: Pravda 1987.

Príspevok vznikol na Ústave humanitných vied Prírodovedeckej fakulty UPJŠ v Košiciach ako súčasť grantového projektu VEGA č. 1/2500/05.

PhDr. Peter Neznik, CSc.
Prírodovedecká fakulta UPJŠ
Ústav humanitných vied
Moyzesova 16
041 54 Košice
SR
neznik@upjs.sk